

6.



Aadu talu ait, Hiiumaa, EVM (Foto: M. Loit)

MÄTAS-, ÕLG- JA ROOGKATUS EHITAMINE, HOOLDUS JA PARANDAMINE

MÄTASKATUS

Mätaskatuse traditsioon on väga vana. Ilmselt kasutasid seda kunagi kõik Põhja-Euroopa rahvad.



Viikingiaegse elamu rekonstruktsioon Gotlandil (Foto: J. Vali)

Hilisemal ajal on Eestis elumajade katuseid väga harva mätastega kaetud. Küll aga leidis mätaskatuseid kõrvalhoonetel. Rohkem oli kõnesolev katusetüüp levinud Lääne-Eestis ja saartel. Võrreldes puitkatusega oli mätaskatus märgatavalt tuleohutum, mistõttu leidis see teadaolevalt veel 19. saj. alguseski nt. Saaremaa sepikodade ja suveköövide juures laialdast kasutust. Koos uute kattematerjalide levikuga kadus mätaskatuste traditsioon aga lõpuks ka Saaremaalt ning teadaolevalt ei ole meieni säilinud ka ühtegi seda tüüpi originaalkatust. See aga ei tähenda, et mätaskatuste ehitamise kohta andmed puuduksid, ja et huvilised ei võiks vanu traditsioone ning võtteid kasvõi oma koduõue suveköögi katuselgi katsetada.

Mätaskatus on raske (150-200 kg/m²) — seda eriti siis, kui ta vett täis imbub. Talvel lisandub ka lume koormus, mistõttu eeldab mätaskatus tugevat aluskonstruktsiooni.

EHITAMINE

Mätaskatuseid on tehtud mitut moodi:

- Tavaliselt laoti tihedale roovitisele **kahekordse kihina rohumättad** nii, et alumise kihi kamarad jäid allapoole vastu roovlatte ning pealmise kamarad katuse välispinnale. Kamar kattus peatselt rohuga, moodustades ühtlaselt läbikasvanud kihi. Mätaste vahed kihtides nihutati üksteise suhtes, tagamaks paremat vettpidavust.
- Mätaskatuseid tehti ka **ühekihilisi**. Sellisel juhul kaeti roovlatid eelnevalt kasetohuga, millele laoti mättakiht kamaraga väljapoole.
- Ainulaadse **punatud aluskatusega mätaskatuse** kohta pärinevad teated kogu



Läänemere regioonis üksnes Saare- ja Muhumaalt.

Muhumaal Võlla küla Ennu talu suveköögi punatud aluskatus (Foto: G. Ränk)

10-15 cm paksused mättad asetati katusele ühes kihis, juured allapoole, serv serva vastu. Et kate tihedam saaks, löödi mättad puupulkadega üksteise külge ja nende vahed tambiti kinni. Katmine algas räästast, kusjuures esimene rida toestati räästalauga, mis eemaldati hiljem, kui mättad olid üksteise külge kasvanud. Mõnel juhul pandi mätaste alla ka kasetohtu, kuid mitte kunagi sinna, kus asus tulekolle.

- Omalaadne roheline katus tekkis ka punatud aluskatusega katuse katmisel **savi** ja **õlgedega**. Aluskatusele asetati õhuke kiht õlgi, millele tambiti peale sitket savi nõnda, et see läbi õlgede varbpunutiseni tungis. Lõpuks kaeti savi **mullaga**, mis kattus aja jooksul **rohukamaraga**.

HOOLDUS JA PARANDAMINE

- Et katus püsiks, tuleb seda kuival perioodil aeg-ajalt kasta.
- Et murukamar oleks tihe, tuleb seda regulaarselt niita.
- Sadevete läbiimbumise korral tuleb kontrollida hüdroisolatsioonikihi olukorda ning vajadusel see kas osaliselt või täielikult uuega asendada.

Mätaskatuse kaldenurk ei tohi ületada 30°, vastasel korral uhub vihm mulla katusele maha. Ka on soovitatav katuseräästas ääristada tõrvatud räästalaudadega, mis toetavad mättaid allavajumise eest.

Tänapäeval mätaskatust ehitades võib alumise mättakihi ja kasetohukihi vahele panna vett ärajuhtiva 2-3 cm paksuse kergkruusakihi. Niiskuse isolatsiooniks võib kasetohtu asemel alternatiivmaterjalina kasutada ka kilet või vundamendi jaoks toodetavat plastist hüdroisolatsiooni.

ÕLG- JA ROOGKATUS



Roogkatus altpoolt (Foto: M. Loit)

Õlgkatuse vana päritolu tõendab selle arenenud ehitustehnika, mis võib olla saavutatud üksnes pika aja jooksul kogutud teadmiste varal.

Talirukki õlgi hakati Eestis katusekattematerjalina kasutama ilmselt juba 12.-13. saj. ühes rukki kasvatamise laialdase levikuga. Eluruumid ja rehealune said ühise kõrge õlgkatuste aga alles hiljem — 15.-16. saj.

Kahtlemata oli rukkiõlgedest katus Eesti taluarhitektuuris kuni 19. saj. alguseni kõige levinum katusekattematerjal. 16. sajandist on teateid ka õlgedega kaetud kirikukatustest (nt. Püha kirik Saaremaal).

Saartel ja Lääne-Eesti rannikul kasutati samal otstarbel ka **pilliroogu**. Õled ja roog olid eriti sobilikud kelpkatuste katmiseks. Leidus aga ka viilkatuseid (nt. saartel mõned küünid ja võrgumajad).

Õlg- või roogkatuse katte paksus on tavaliselt 25 cm ning katuse iga lõunapoolsel küljel vastavalt 20 - 40 ja 50 - 60 aastat, põhjapoolsel võib see aga roogkatuse puhul ulatuda kuni 100 aastani. Lisaks vastupidavusele, on need katusekatted ka sooja- ja tuisupidavad. Oluline on siiski teada, et **nõrgim koht katusel on hari ning vaid regulaarne hooldus tagab katusekatte püsimise.**

Arusaam, et õlg- või roogkatus imab vett ja kogub niiskust, ei pea paika. Vesi kandub järsu kalde ja ühtlase pinnaga katusele kõrrele voolates kiirelt alla, ilma alumistesse kihtidesse jõudmata. Seega, mida järsem on katus, seda kauem ta ka kestab. Õlg- ja roogkatuse optimaalseks kaldenurgaks loetakse 45° või veidi rohkem.

EHITAMINE

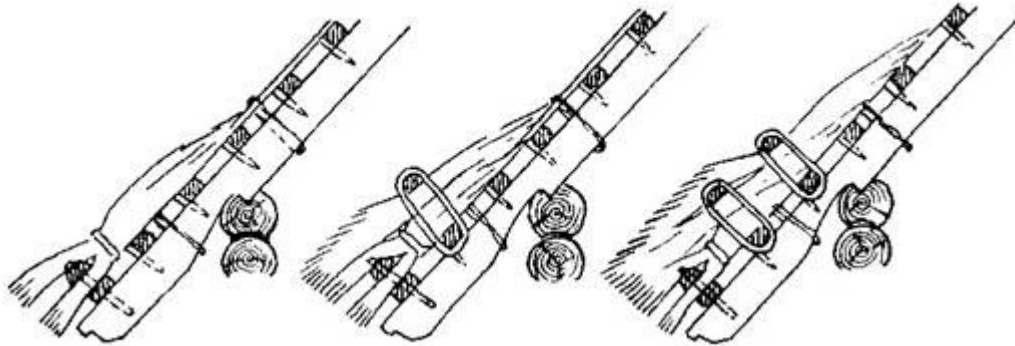
Tänapäeval on õlgkatuse tegemine üsna keerukas ettevõtmine, kuna kunstväetistel kasvatatud rukki kõrs on katuse tarbeks liialt peenike. Ka peavad katusele pandavad kõrred olema käsitsi lõigatud ja pekstud.

Märgatavalt kättesaadavam on nüüdisajal roog. Tähtis on, et katusel kasutatav roog oleks kasvanud ühe aasta jooksul ning lõigatud talvel. Roog peab olema kuiv, kuna niiskena läheb see kergesti hallitama. Samuti peab katuseroog olema võimalikult sirge.

Nii õlgede kui rooga kaeti katust traditsiooniliselt nõnda:

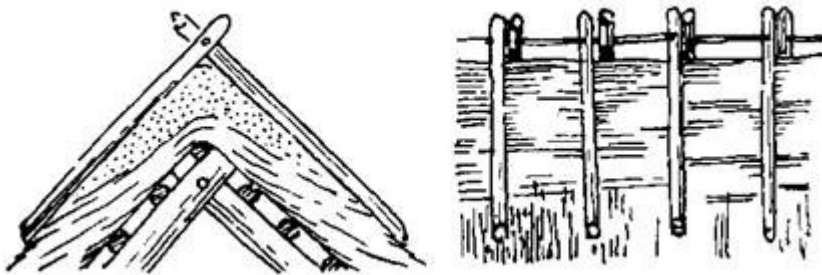
Katmist alustati räästast. Nn. räästakord tehti väikestest seotud vihkudest, ülejäänud katus aga lahtistest kõrrest, mis laotati ühtlase kihina vastava roovlati peale — latvadega katuseharja ja tüvedega räästa poole. Seejärel löödi kõrred alumisest otsast tasaseks ning nende peale asetati roigas, mis surus kõrred tihedalt vastu roovlati.

Roigas köideti katuselati külge kas kase-, paju- või pihlakavitstega, mis väänati ja kuivatati juba varem valmis ning leotati enne katuse tegemist (hilisemal ajal on köitmisel kasutatud ka traati). Sellise katteviisi juures jäi eelmist õlekihti kinnitav latt järgmise õlekihi alla. Peale köitmist tasandati kõrred veelkord.



(Joonis: K. Tihase „Eesti talurahvaarhitektuur“)

Kui katmisega jõuti harjani, murti mõlemalt poolt üleulatuvad kõrred üle harja kahele poole maha ning seoti roigaste ja vitste abil kinni. Nende peale laotati piki katuseharja veel üks kiht kõrsi, mis kinnitati nn. harimalkadega.



(Joonis: K. Tihase „Eesti talurahvaarhitektuur“)

Hiljem hakati nt. Muhus ja Saaremaal õlg- ja roogkatuste harja katma kas risti või piki harja asetatud laudadega. Samal otstarbel kasutati ka laaste ja sindleid.

HOOLDUS JA PARANDAMINE

Levinumad probleemid:

Kahjustunud katusehari

Augud (põhjustajateks tuul, linnud ja närilised)

Mädanik, pehkimine

Sammal

- Katuse püsimine sõltub suuresti **katuseharja** olukorrast. Katusehari on kõige enam ilmastiku meelevaldas, mistõttu tuleks seda regulaarselt kontrollida. Kui katusehari hakkab läbi laskma, leiab vesi kiiresti tee ka alumistesse kihtidesse ning õled või roog hakkavad mädanema. **Katust tuleks üle harjata vähemalt iga 10 aasta tagant.**
- Niiskusest kahjustunud alad katusel tuleb võimalikult kiiresti eemaldada ja uute kvaliteetsete kõrtega asendada.

- Alati ei ole kogu katuse välja vahetamine vajalik. Võimaluse korral tuleks alati eelistada katuse lappimist. Esmapilgul võib selline „lapiline“ katus olla veidi ehmata, kuid muretsemiseks pole põhjust. Paranduskohad omandavad ilmastiku toimele peagi olemasoleva katusepinnaga sarnase tooni.
- Parandamistööd tuleks planeerida perioodile, kus sademete tõenäosus on kõige väiksem. Mõistlik on varuda suurem tükk kilepresenti, et vihma korral oleks võimalik avatud kohad kinni katta.

Katusekatte välja vahetamisel tuleb järgida kohalikku traditsiooni ja kasutada kohalikke materjale.

Kindlasti tuleks hoiduda ka katuseuukide kui võõrast (nt. Inglise, Saksa, Taani) traditsiooni esindavate elementide lisamisest.

Tänapäevani ei ole kindlale seisukohale jõutud küsimuses kas **sammal** teeb katusele rohkem kahju — kogudes endasse niiskust ja säilitades seda — või pigem head — moodustades kõrtele loodusliku lisakatte. Üldiselt ei peeta sambliku kasvu õlg- ja roogkatustel liialt suureks probleemiks. Pigem on see märk katuse väärikast vanusest.

Katusetööd nõuavad oskuslikku lähenemist, mistõttu enne tegutsema asumist tuleks kindlasti konsulteerida vastava ala spetsialistiga.

TULEOHUTUS

Õlg- ja roogkatus kui ühed kõige tuleohtlikumad, nõuavad selles osas erilist hoolt ja tähelepanu.

- Pööningul ei tohi olla tugevat tuuletõmmet.
- Pööning tuleb hoida puhtana (nt. kasutamata kõrred ja nende puru tuleb koristada).
- Regulaarselt tuleb kontrollida korstnjalgade ja elektrisüsteemide seisundit.
- Soovitav on pööningule paigaldada suitsudetektor.
- Pööningul peab olema tulekahjuga võitlemist võimaldav sobivas suuruses juurdepääsuluuk.
- Kui vanasti ehitati katus vastu korstnat, siis tänapäeval tuleks tuleohutust silmas pidades ümbritseda korsten plekk-kraega.
- Ka nõuavad tuleohutuse üldnõuded sädemepüüdjat: <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=83361>
§ 61. Roo või muu kergestisüttiva katusekattega ehitise suitsukorsten varustatakse sädemepüüdjaga. Võrksädemepüüdja kasutamisel ei tohi metallvõrgu ava külje pikkus olla üle 5 mm. Sädemepüüdja konstruktsioon peab võimaldama korstnalõõride takistamatut puhastamist.

KUI TEGEMIST ON MÄLESTISEGA VÕI MUINSUSKAITSEALAL PAIKNEVA EHTISEGA, KONSULTEERI KINDLASTI ENNE TÖÖDE ALUSTAMIST MUINSUSKAITSEAMETI SPETSIALISTIGA!

MÄTAS, ÕLG- JA ROOGKATUST HOOLDADES JA PARADADES EI TOHI UNUSTADA TÖÖOHUTUST!

Lisamaterjalid:

Masso, T. Palkmajad. Konstruktsioon ja ehitamine. Tallinn, 1991.

Masso, T. Väikemajad. Tallinn, 1990.

Ränk, G. Saaremaa taluehitised. Etnograafiline uurimus. I. Tartu, 1939.

Tihase, K. Eesti talurahvaarhitektuur. Tallinn, 1974.

Mätaskatus: <http://www.erm.ee/?node=462&lang=est>

Õlg- ja pilliroogkatus: <http://www.erm.ee/?node=459&lang=est>

Koostaja: Mari Loit